

D'EDUARD FONTSERÈ A ALSINA I BOFILL I DELS MESTRATGES DE BONA LLEI

ORIOI CASASSAS

Membre Emèrit de l'Institut d'Estudis Catalans

L'INTRINCAT PETIT MÓN DE LES IDEES

D'aquí a una estona escoltarem, amb l'interès i l'embadaliment que l'ocasió sempre comporta, la conferència del professor Oró, «La vida a l'univers i l'evolució còsmica». Endevidu que les seves autoritzades paraules ens faran veure, de manera convincent i, sobretot, extremadament clara, la petitesa del nostre món. Oró és així.

Un poeta anglès del segle XVIII, Alexander Pope, ple d'admiració, va escriure aquests versos:

«La natura i les lleis de la natura eren immersos en les tenebres;
Déu digué: "Que sigui fet Newton", i es féu la llum.»

Si la modèstia d'Oró no s'hagués de molestar, diria que, quan l'escolto, penso que en aquells versos podríem substituir el nom de l'eminent físic anglès pel de Joan Oró, de tan clars que ens fa veure els misteris que ens semblaven tan foscos.

Les meves paraules —molt menys diàfanes que les d'Oró— es disposen a dir la petitesa del món de les idees. Si el nostre món físic és petit, ho és també el del pensament, el de les idees. Vull dir que des de les més antigues cavil·lacions de l'home, les disquisicions i els debats sempre han versat sobre un nombre reduït de temes, sobre els mateixos temes, sobre els mateixos pocs temes.

Des dels presocràtics fins a Karl Jaspers, William James o Michel Foucault —per citar uns autors contemporanis—, el pensament sempre ha mirat d'encaixar l'íntim sentit d'uns impressionants mots amb què designem uns impressionants conceptes: l'amor, el bé i el mal, la bellesa, la consciència, la llibertat i la justícia, l'angoixa i el dubte, la natura i el temps o la vida i la mort. El bo del cas és que després d'aquest anar-hi donant voltes de segles de durada no s'ha arribat, ni de bon tros, a cap unanimitat. En moltes ocasions, el motiu de les discrepàncies no és un gran salt en el temps ni en l'espai, no és que diferències d'època o de procedència geogràfica mig justifiquin els oposats punts de vista. Mireu: Coluccio Salutati, canceller florentí del Renaixement, respon a la pregunta de quin art és més noble i més alt, si el de les lleis o el de

la medicina, dient que la medicina se les heu amb les coses temporals, mentre que la jurisprudència té a veure amb la justícia, que és eterna; diu, la medicina ha plantat les seves arrels a la terra, mentre que les lleis tenen l'origen en el cel.

Per contra, Leonardo da Vinci, també del Renaixement florentí i gairebé coetani de Salutati, rebutja la idea de la jerarquia de les ciències basada en el principi que la dignitat d'una disciplina depèn de la matèria que tracta. La qualitat de la matèria que tracta una ciència és indiferent. Allò que busca qualsevol ciència és la veritat, i la veritat pot ésser trobada tant en la ciència d'objecte més alt, com en la d'objecte més baix. Així mateix, les diferències de valoració existeixen fins i tot en l'estudi no d'unes consideracions conceptuais, sinó d'un esdeveniment històric. Per això, Danou, diputat de la Convenció, el dia de la inauguració de l'Institut de França —ara ha fet dos-cents anys—, deia —amb una certa segona intenció—: «Sens dubte és molt útil d'esbrinar si Anníbal, travessant els Alps, va passar per Embrun o per Montmélian; però no faria cap nosa de saber també quin era en aquests llocs l'estat de les persones, de les propietats, dels productes, dels recursos; com ho feien per satisfer llurs necessitats; a quines feines es dedicaven; si hi havia esclaus o homes lliures.»

EL RISC DE L'ELECCIÓ I EL GUIATGE DEL MESTRE

Tot plegat fa que la vida de l'home sigui plena de vacil·lació i d'incertesa. A cada moment cal cercar, cal escollir el propi camí. Aquesta tria implica un risc permanent, un risc, però, que constitueix —segons deia Pico de la Mirandola— la veritable grandesa de l'existència humana.

Deixeu-me contar —tot i que ja ho he fet alguna altra vegada— el dia que el cardinal Alessandro Farnese trobà Miquel Àngel, ja vell, amb la neu que queia, voltant pel Fòrum de Roma. Li preguntà on anava amb tan mal temps. «A l'escola», respongué Miquel Àngel, «per mirar d'aprendre alguna cosa.»

Eduard Fontserè, que quan tenia 26 anys obtingué les primeres radiografies fetes a la Península —mostrades en una conferència a la Reial Acadèmia de Ciències de Barcelona el dia 10 de febrer de 1896, just 18 dies després que Röntgen fes l'anunci públic de la seva descoberta—, entre els 96 i els 98 anys va escriure els *Dos mots de comiat als estudiants catalans* en què diu que quan «era un estudiant com ara vosaltres» i quan era un professor, el seu esperit era el mateix i, en conseqüència, el Comiat els és adreçat per «un antic estudiant que se'n va ràpidament cap a la posta».

I Josep Alsina i Bofill, que quan tenia 26 anys participà amb entusiasme en la redacció del *Diccionari de Medicina* que dirigí Manuel Corachan, quan en tenia 70 i quan en tenia 80 participà amb un exemplar i encomanadís entusiasme —i tots els que en foren testimoni ho poden corroborar— en la redacció del *Vocabulari de l'Acadèmia* i del *Diccionari Enciclopèdic de Medicina*. I quan morí, amb uns joves 89 anys, en el seu lluminós refugi palafrugellenc treballava en la supervisió dels termes mèdics del *Diccionari de l'Institut*.

En la permanent recerca de la inabastable veritat només defugen les ajudes els inconscients, els temeraris. En el camí cap a la descoberta del món i del seu esperit i cap a una adulta concreció del propi ésser, el bon sentit estima la mà que, discretament, ajuda en el pas difícil; que sense estridències ni excessos, dóna vàlids elements de judici a l'hora de les decisions i així, aquestes, esdevenen més sòlides. És la mà del mestre de bona llei.

Un dels passos autènticament difícils de la nostra història col·lectiva — per a uns ple de temors, per a d'altres ple de dubtes — fou, en la postguerra, la represa d'activitats — que havien d'ésser clandestines — de la Societat Catalana de Biologia. Tothom sap que sense el coratge i el consell d'Alsina i Bofill no s'hauria produït la represa. I ell diu: «Jo no hi aportava gaire més que la presència indispensable d'un membre numerari de l'Institut i l'amistat amb uns quants dels que havien d'ésser els primers nous membres.»

Fou una contribució decisiva, que el protagonista refereix amb la mateixa discreció amb què tingué lloc. Un protagonista que, com si al·ludís als anys de la combativa represa, un dia deia: «En els moments decisius de la vida d'un poble, l'exigència ha de començar per hom mateix.»

LA RAÓ, LA GENEROSITAT, EL COR

En aquelles fosques èpoques medievals del trívium i el quadrívium — uns temps que no és del tot segur que, per aquestes latituds, hagin passat a la història definitivament (que alguns de nosaltres encara hem viscut la imposició de la pedagogia escolàstica, memorística, manipulada) — l'ensenyament es feia a base de la lectura de textos. L'autor — ei, segons quin autor! — és l'autoritat i ni els poderosos del món ni els dictadors de les consciències poden córrer el risc que l'estudiós pensi i raoni per si mateix. L'objecte del saber no és ni l'home ni el món, sinó allò que està escrit sobre l'home i el món, en pàgines encapçalades amb l'indispensable «nihil obstat quominus imprimatur».

I això en tots els camps: un autor del segle x explica la manera de resoldre una dificultat diagnòstica. Diu que «es va a Chartres i es llegeixen els Aforismes d'Hipòcrates; i si no n'hi ha prou, es llegeixen els comentaris de Galè, i després els comentaris de Sorà d'Efes», i així, de mà en mà, els comentaris dels comentaris.

Els mestres de bona llei, els primers que digueren no a l'abassegadora escolàstica, nasqueren amb el Renaixement, a Itàlia, i es deien Guarino de Verona, Vittorino de Feltre i Lleó Battista Alberti. Aquests educadors no es preocupaven d'ensinistrar el deixeble en una tècnica, sinó de preparar-lo per a la vida; no d'exercitar-lo en aquest o aquell ofici, sinó en l'ofici d'home.

De Vittorino, per exemple, diuen els seus alumnes de l'escola de Mantova que mai no se sabia si estudiaven o jugaven, perquè l'estudi era un joc i el joc era sempre una ocasió d'estudi. I estem parlant del segle xv. Un altre dels seus alumnes conta que els advertia una vegada i una altra: «De primer, estigueu segurs de tenir alguna cosa a dir; després, digueu-la, simplement.» El fet és que a la seva mort, encarregaren a l'artista Pisanello una medalla commemorativa:

hi ha representat un pelicà que nodreix els seus menuts amb esquinços que s'arrenca del pit.

Per tot això, no ens ha de fer estrany que —gairebé un segle després— quan el pobre Gargantua, per culpa de l'ensenyament a la manera antiga que els mestres Holofernes i Bridé li subministraven, estava a punt de tornar-se «boig, ximplet, badoc i repapiejant», el seu pare l'arranqués d'aquelles influències i el confiés a un mestre de bona llei, Ponòcrates, que Rabelais crea i perfila a imatge del nostre Vittorino.

El món és tan vell que, amb uns colors o amb uns altres, tot ja ha estat pintat; i, amb unes paraules o amb unes altres, tot ja ha estat dit. I sembla com si Vittorino i el Petrarca —que morí poc abans de néixer el pedagog— s'haguessin posat d'acord. El poeta deia: «els veritables mestres són aquells que no ens donen definicions, que no ens ensenyen què és el vici i què la virtut, omplint-nos les orelles d'una diversitat de noms, sinó els que inspiren en el pit de tots l'amor i el desig del bé, l'odi i el menyspreu del mal.»

Fontserè deia que «l'ensenyament no és tant un producte de la tècnica com una obra d'amor. Quan faig el recompte dels dies de la meva formació, m'adono que els meus millors professors no foren precisament els més savis, sinó aquells que hi posaven el cor.»

LA PEDAGOGIA I LA SOCIETAT

I què podem dir de l'immens Lleó Battista Alberti que en els *Libri della famiglia* exposa vivament —i abans que ningú— la indispensable relació entre la pedagogia i la política, investint d'un responsable sentit civil tota l'empresa de l'educació. Que com més sòlid sigui l'edifici interior, més sòlids seran els lligams amb els altres homes.

Fontserè, que mai no fou participant de la política activa, fou un infatigable organitzador i impulsor d'empreses comunes: tenia 26 anys quan organitzà la Xarxa Pluviomètrica de Catalunya i Balears, fou director de la secció meteorològica i sísmica de l'Observatori Fabra, però la seva gran obra fou la creació del Servei Meteorològic de Catalunya, sota la protecció de l'Institut d'Estudis Catalans. Es pot dir que Eduard Fontserè descobrí el cel de Catalunya. En el discurs inaugural de curs, del març del 35, com a president de l'Ateneu Barcelonès, hi diu, amb paraules actuals, que no es pot malmetre la part del patrimoni físic que la Natura ens ha reservat i que cal «inclinat més que no s'ha fet fins ara una part selecta del nostre jovent a l'estudi dels nostres recursos naturals.»

I Alsina i Bofill acollí sense dubtar la proposta de dedicar, a Perpinyà en el Desè dels nostres Congressos, una ponència a la funció social de la medicina, amb una inèdita participació pluridisciplinària i amb un contingut conceptual absolutament innovador en múltiples esferes. En el memorable discurs inaugural féu seves les paraules que iniciaven el text del treball, «hem deixat enrere els temps del metge que podia abstenir-se de

conèixer les normes essencials de l'ecologia i la sociologia. Avui cal que el metge sigui capaç de descobrir les relacions intenses i molt sovint amagades que existeixen entre el fenomen biològic i els fenòmens polítics i socials.»

EL JO I L'INTERIOR

Una de les més altes figures de l'Humanisme, Poliziano, que fou preceptor de Llorenç el Magnífic, explicava: «Em dius que després d'haver tant estudiat Ciceró, no m'expresso com Ciceró. És que no sóc Ciceró, i justament de Ciceró he après a ésser jo mateix.»

D'Alsina i Bofill podríem dir que no s'expressava com Ferrer Solervicens, el seu mestre. Però el mestre li havia causat una admiració tan sense límits que el tracte amb Alsina i Bofill, tot i que els temps eren uns altres i sobretot era una altra la circumstància, permetia de trobar el ressò d'unes qualitats que el deixeble Alsina admirava.

«A mestre només hi arriben els qui tenen el do de transmetre el que saben —que no és senzill—, el do de mostrar com a fàcil allò que sovint no ho és.» El seu mestre «per damunt de la seva missió preceptiva d'ensenyar medicina, pretenia quelcom de radicalment superior i transcendent: desvetllar en els seus alumnes una il·lusió intel·lectual, un entusiasme capaç de convertir l'aplicació en vocació.»

L'objectiu és, sense el dictat d'unes normes, enfortir interiorment; i, insensiblement, contribuir a l'aventura d'esdevenir, cadascú, ell mateix. Aquest és el mestratge de bona llei; encara que, moltes vegades, ni el mestre és conscient d'exercir-lo.

En aquesta manera de veure les coses —la prioritat de l'interior— sí que hi ha una afortunada coincidència, no podia ésser altrament: des de sant Agustí que deia «No vulguis sortir de tu mateix, torna a tu, que en l'interior de l'home habita la veritat» fins a Kant, que descriu el moviment de la Il·lustració com l'alliberament de l'home d'un estat de minoritat causat per la manca de coratge per fer ús de l'intel·lecte sense l'assistència d'altri i acaba llençant la divisa «Sapere aude!», atreveix-te a servir-te de la pròpia intel·ligència; i des de Novalis, el poeta romàntic alemany, que a cau d'orella diu, si vols trobar-te, «el camí misteriós és a l'interior», fins a Carles Riba, amb aquella definició ja clàssica entre nosaltres: «Mestre és aquell que ens allibera, tornant-nos a la realitat de nosaltres mateixos i de les coses». Mestre és aquell que ens allibera: de les nostres vacil·lacions, de la nostra incertesa.

EL RISC; EL CORATGE I LA POR

Un cop lliures, en el curs del viatge pels camins de la raó, comença de tal manera el risc que els esperits pusil·lànimes prefereixen viure al dictat. Erich Fromm parlava de la por a la llibertat.

Amb la llibertat comença un risc que no és cap broma: Giordano Bruno, l'enamorat del nostre Ramon Llull, celebrà la doctrina copernicana no perquè ampliava immensament els límits del nostre món, sinó perquè demostrava per sempre la força de la raó humana per a penetrar el cosmos i descobrir-ne la llei interior. I l'any 1600, a la plaça del Fiore de Roma, morí a la foguera.

I, per citar un exemple més pròxim, l'aragonès Odón de Buén, un dels grans mestres que ha tingut la nostra Universitat —fou catedràtic de la Secció de Ciències Naturals de la Facultat de Ciències a partir del 1889, quan tenia 26 anys—, no explicava a classe que les muntanyes i els mars, les plantes i els animals havien estat fetes per un buf diví i, per contra, defensava l'evolucionisme. Aquest «greu» pecat, comportà que per acció del bisbe cardenal de Barcelona Casañas fos excomunicat, que el seu llibre de text fos inclòs a l'Índex i que fos allunyat, com un empestat, de la nostra Universitat.

I és que els sistemes no volen persones que els posin en qüestió, els interessa que la persona s'integri a les directrius; és que al poderós li resulta més productiu de tenir-nos —tal com ja denunciava *La República* de Plató— empresonats a la caverna, on les ombres projectades oculten la veritat, són preses per la realitat mateixa.

Els nostres homenatjats d'avui també sofriren la urpada de la incomprensió: Fontserè havia defensat Odón de Buén, s'havia manifestat a favor de Pere Coromines —el pare de l'eminent filòleg i de la nostra companya Júlia—, pel qual els fiscals del procés de Montjuïc havien demanat la pena de mort i havia proposat la instal·lació d'un observatori astronòmic al cim del Tibidabo en oposició amb un orde religiós que hi volia construir un temple. A les oposicions a càtedra li passaren factura. I quan el 1940, al cap de quaranta-un anys d'exercici, li arribà l'hora de la jubilació, «dins el sordid ambient universitari d'aquells anys, retinguts pel pànic de comprometre's, a la seva darrera classe no hi assití cap company de càtedra, ni cap ex-deixeble, solament els escassos alumnes aleshores matriculats.»... «L'acte transcorregué gèlid i no l'acomiadà la més petita mostra d'afecte.»... «Travessà solitari el pati de la Facultat i traspassà les portes de la institució com un estrany. Aquella fou una de les hores més tristes de la seva vida», explica el seu gendre Josep Iglésies.

I Josep Alsina i Bofill, que optà decididament per contribuir a la noble empresa de dignificar la universitat —fou professor, un professor tot ell voluntat i dedicació, de la Universitat Autònoma del 33—, a la noble empresa «de tornar el català a la seva antiga categoria d'idioma de cultura» (Carles Riba), fou, per aquestes raons, expedientat, expulsat i confinat a un exili interior que poc es pensava el malèvol minotaure els fruits que donaria.

LA LLENGUA, L'ESSÈNCIA

He dit l'idioma, la llengua: el sistema de signes orals, reflectit sovint en un codi escrit, propi d'una comunitat, que serveix bàsicament per a la comunica-

ció. Johann Gottfried von Herder, el gran amic de Goethe, va més enllà i diu que la llengua no és només un instrument, sinó també un dipòsit i una forma del pensament; dipòsit perquè l'experiència i el saber de les generacions precedents s'acumulen precisament en la llengua, gràcies a la qual són transmeses a les generacions següents, i forma del pensament perquè no únicament pensem en una llengua, sinó també mitjançant una llengua. Fins aquí Herder.

La llengua és patrimoni, i no és responsable ni honest deixar que es malmeti. Molt sovint, les causes de la Decadència són atribuïdes en exclusiva als vents de ponent; el cert és, però, que ja amb els Àustries, l'enlluernament de la Cort provocà una vergonyosa dimissió de gran part de la noblesa i de la intel·lectualitat catalanes. I sort n'hi hagué dels humils: per exemple i com a símbol, del rector de Sant Martí d'Ollers —al Gironès—, Baldiri Reixac, que quaranta anys després dels Decrets de Nova Planta publica les *Instruccions per la Ensenyança de Minyons*, on diu «Entre todas las lenguas, la que ab mes perfecció deuen saber los Minyons es la llengua propia de sa Patria»...

Eduard Fontserè —que fou el primer autor aliè a les ciències biològiques que participà en els nostres Congressos, el del 1932 a Ciutat de Mallorca, i amb la seva presència encetava llur distintiu caràcter pluridisciplinari, el de «l'afer col·lectiu»— en la seva ponència sobre «Climatologia de la Mediterrània Occidental» parlava «d'aquesta llengua dels rossellonesos, dels valencians, dels mallorquins i dels catalans, que tots nosaltres hem tingut la fortuna d'aprendre de petits, i que tenim l'honor i l'orgull de parlar de grans.»

I en *Dos mots de comiat*, fa referència a la llengua i diu que «l'actuació de l'estat en aquest punt ha estat sempre un reflex dels sentiments de la part més incivil —no precisament la més mal vestida— del poble espanyol.»

I Alsina i Bofill, el mestre de bona llei de tantes coses —de civilitat, per exemple— que confessava: «Miri: en el fons, jo no sóc més que un nacionalista. Apassionat pel meu país. I del meu país el que m'apassiona més és la llengua», acabava meditant: «Res no hi ha de més noble que l'interès per allò que és sense cap dubte la més alta creació de l'intel·lecte humà: el llenguatge.» «...estic convençut que tot idioma culte conté una guspira intransferible del pensament humà. Si un idioma queda marginat i finalment mor, no hi ha cap dubte que el capital ideològic comú a tots els homes haurà sofert una escapçada, tan petita com es vulgui, però irreparable.» I com un programa d'acció conclouia: «La supervivència de Catalunya es deu a la llengua i la nostra política ha d'ésser conservar la llengua.»

I, és clar, qualsevol actitud de desconsideració envers aquesta manera de pensar només pot ésser designada amb la paraula deserció.

EL BON ÚS

Però hi ha més: el mestre de bona llei —no cal dir, fidel a les essències— fa ús de la llengua de la terra i a damunt en fa un bon ús, un ús exemplar. Per la

correcció —l'absència d'elements contaminants, de lèxic i de sintaxi— i per unes qualitats que Pascal cisella amb precisió a les *Pensées*. Entre d'altres, la concisió: la força del discurs —diu— és inversament proporcional a la quantitat de mots; parla de la bellesa per omissió. O la simplicitat: diu que davant d'un estil natural, hom queda sorprès i encisat, ja que esperàvem de veure un autor i ens trobem un home.

El primer diccionari català fet amb un mínim de rigor científic és el de Pere Labèrnia (del 1839), que diu aquell repetit «puix parla català, Déu li'n dó glòria», frase a la qual Joan Fuster oposà la de «puix parla català, vejам què diu», que encara caldria completar amb «vejам com ho diu».

L'ACCIÓ I L'ESFORÇ MANCOMUNAT

I encara el mestratge de bona llei desbrossa el camí perquè és conseqüent a la convicció —amb paraules del pedagog i filòsof nord-americà del segle passat, John Dewey— que el pensament si no va lligat, entre altres coses, a l'eficàcia en l'acció, no és res més que un pensament. Una convicció que si John Dewey assistís a aquest Congrés expressaria potser dient que el magraner del nostre cartell només fruitarà si hi circula la saba de la voluntat i de l'acció.

I encara el mestre de bona llei, que sap de sobres la inoperància de certes empreses en solitari, s'inscriu en un esforç comú, que és una institució, una societat, una acadèmia, i el seu mestratge es dirigeix a fer que l'aspiració de l'esforç comú —en el nostre cas, d'uns científics— sigui la d'erigir-se en una consciència, una consciència científica del món —que acabi fent-hi impossible la superstició i l'engany— i, al mateix temps, una consciència del món científic —on no s'hi esdevingui allò del proverbi xinès del savi que assenyalava la lluna amb el dit i l'enze mirava el dit en comptes de mirar la lluna, on —a més i per damunt de tot— la ciència sigui, simplement, de dalt a baix, conforme a l'ètica.

I tot —perquè el mestratge de bona llei ho porta a la sang— sense confondre el respecte amb la tolerància, que tolerància és un acte d'indulgència condescendent, basat en una consciència de superioritat i, en canvi, respecte és un acte de justícia.

Com no ho confongué Josep Alsina i Bofill, l'exemple, en els seus càrrecs de responsabilitat a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, a la Societat Catalana de Biologia, a l'Institut d'Estudis Catalans i als nostres Congressos de Metges i Biòlegs.

He dit massa paraules. Potser n'hi hauria hagut prou si us hagués proposat d'imaginar-nos amb quins ulls de complaent aquiescència el mestre de bona llei llegiria gravada a la tomba d'Immanuel Kant, a la vella ciutat de Königsberg, aquella cita que diu: «Dues coses omplen la meva ment cada dia amb més respecte i admiració: el cel estrellat sobre meu i la llei moral dins meu.»